

KÉT KÖNYV A MÁGIÁRÓL

NAGY ÁRPÁD MIKLÓS

Fritz Graf: A mágia a görög–római világban

Fordította Torma Péter

A fordítást az eredetivel egybevetette

és a mutatókat készítette Böröczki Tamás

Electa

Gondolat Kiadói Kör, Budapest, 2009. 280 oldal,
3590 Ft

Benedek Láng: Unlocked Books

Manuscripts of Learned Magic in the Medieval

Libraries of Central Europe

(The Magic in History Series). The Pennsylvania

State University Press, University Park,

Pennsylvania, 2008. 352 oldal

A XX. század vége felé történt, hogy egy kutató Olümpiába látogatván, átoktáblák iránt érdeklődött. Vendéglátója, az ásatásokat vezető régész, alig leplezte felháborodását: de kérem, ez itt a Zeusz-szentély! A történet pontosan jelzi azt a mágiafelfogást, amely lényegében XVIII. századi megalapítása óta jellemezte az ókortudományt. Eszerint a mágia „valami”, aminek a lényege gondos kereséssel megtalálható. S bármi legyen is ez a „valami”, alapjában idegen az olümposzi görögségtől és római örököseitől. Kívülről érkező sötét erő, amelyhez az „igazi” Hellasz jobbára a híres epikuroszai töredék mintájára viszonyult: az igazi Hellaszban nincs mágia; amint gyökereit ver, a görögség elveszíti „igazi” önmagát. Ez a – típusában annyi korszakból és kultúrából ismerős – ábrándkép az elmúlt két évtized intenzív kutatásai nyomán mára az ókortudományban is annyira érvényét veszítette, hogy lassan a felidézése is anakronisztikusnak tűnik. Fritz Graf könyve mérföldkő ebben a paradigmaváltásban.

A könyvnek két fő változata van. Az első 1994-ben jelent meg franciául (*La Magie dans l'Antiquité gréco-romaine. Idéologie et pratique*. Les Belles Lettres, Paris),

1 ■ Lásd C. R. Phillips III írását, *Bryn Mawr Classical Review*, 98. 3. 15 (lásd <http://bmcrr.brynmawr.edu/1998/98.3.15.html>)

2 ■ Közvetlen tudományos fogadtatása jól lemérhető a *Numen* vallástudományi folyóirat szervezte vitán: Panel Discussion. *Numen*, 46 (1999), 291–325. old.

3 ■ Mágiakutatásaiból ma is teljesen érvényes például a varázsgemmák beavatásáról (kb. installálásáról) írt tanulmány: Die magischen Gemmen und ihre Weihe. *Symbolae Osloenses*, 15–16 (1936) 57–85. old.

a második, alaposan átdolgozva, 1996-ban németül (*Gottesnähe und Schadenzauber*. Beck, München); leggyakrabban idézett, angol kiadása a francia alapján készült (*Magic in the Ancient World*. Harvard University Press, Cambridge, 1997.).¹

A könyv másfél évtizeddel ezelőtt íródott – adódik tehát, hogy a német kiadásból készített magyar fordításhoz kapcsolódó értékelése során a hatására összpontosítsunk, az antik mágia kutatásában azóta megtett útra. Annál is inkább, mert ezt a hatást nehéz volna túlértékelni.²

Először is az újdonságát kell kiemelni. A magyar kiadás borítóján olvasható megállapítás, „az antik mágia kutatásának első összgezése”, lényegében helytálló. Elég átfutni a könyv végén az irodalomjegyzéket, hogy lássuk, az előző szintézis, Theodor Hopfneré (*Griechisch-ägyptischer Offenbarungszauber*. H. Haessel, Leipzig, 1921.), az 1920-as években jelent meg, és „csupán” a császárkori mágiát tárgyalta. A könyvnek tehát hatalmas úrt kellett áthidalnia. S ez még inkább igaz, ha belegondolunk, hogy az azóta élt három nemzedék mekkora tudományos sorsfordulatnak volt tanúja. Látták, hogyan jutott fel az ókortudomány szellemi jelentőségének eddigi csúcsára, majd hogyan zajlott le egyelőre feltartóztathatlan szétapródása – ezzel párhuzamosan pedig érdemi: azaz a mesterség közvetlen határain túl is visszhangot keltő – mondanivalójának egyelőre szintén feltartóztathatlan összezsugorodása. Az antik mágia tanulmányozása viszont ettől gyökeresen eltérő utat járt be. A könyv tömör kutatástörténeti összefoglalója alig három oldal, holott minden lényeges nevet tartalmaz (egyetlen súlyos hiányosságot nem számítva, amelyről alább lesz szó), ráadásul jelentős része a kortárs kutatásokról szól. A megelőző korszakok bemutatására két oldal is elegendőnek bizonyult. Csupán két mozzanatra kellett kitérni: a XX. század második harmadából egyetlen kutató, Samson Eitrem (1872–1966) munkásságára,³ korábbi pedig egyetlen nemzedékére. Ennek pályája a XX. század elején indult – képviselői a jelek szerint az első világháborúhoz vezető korszak atmoszférájában aktuálisnak érezték a mágia forrásainak tanulmányozását, a „barbár, jelentés nélküli istenneveket” (*barbara, aszéma onomata*), a különféle lények testrészeiből összerakott, szörnyszerű istenalakokat. Graf nyomán négy nevet kell kiemelni. Elsőként Albrecht Dieterich (1866–1908) vallástörténészét, az alapító hērőszét, aki először volt bátor szemináriumot tartani görög varázsszövegekről – óvatosságból semleges cím-

mel (*Egyes görög papiruszok*), hiszen akkoriban a tudományos közfelfogás akár a pusztulásukat is kívánhatta, „mert megfosztják az ókort attól a bizonyos klasszikus csillogástól”. 1903-ban megjelent elemzése egy varázspapiruszról (*Eine Mithraslithurgie*) pedig főleg abban volt úttörő, hogy a szöveget nem primitív (= mágikus) zagyvaságnak tekintette, hanem egy elpusztult Mithras-liturgia rekonstruálható változatának.⁴ Richard Wünsch (1869–1915) elkészítette az attikai átoktáblák szövegkiadását; egy tárgye gyűttes, a „pergamoni varázskészlet” elemzésével pedig máig érvényes példát mutatott arra, hogyan lehet kontextusokba helyezni a *magika* régészeti emlékeit,⁵ és tudomásom szerint ő volt az első, aki fölismerte az antik mágia történetének döntő fordulatát, a „nemzetközi” mágia megszületését az i. e. I. században.⁶ Auguste Audouin (1864–1943) az átoktáblák alapvető korpuszát adta ki.⁷ A varázspapiruszok monumentális gyűjteményét pedig – az Albrecht Dieterich által megkezdett munkát többedmagával befejező – Karl Preisendanznak (1883–1968) köszönhetjük.⁸ Ma is az ő teljesítményük jelenti a kutatás szilárd alapjait. Munkájuk azonban nemzedékeken át jöszerevel folytatás nélkül maradt. Jelképesnek tekinthető a Preisendanz-korpusz indexkötetének sorsa: a Teubner kiadónál már az utolsó korrektúráig jutott kézirat 1943-ban egy bombatámadásban megsemmisült; csupán néhány levonat maradt meg, fénymásolataik ókortudományi szamizdatként terjednek.⁹ A munka újrakezdésére máig nem akadt vállalkozó.

A XX. századi ókortudomány tehát az antik mágiát jellemzően a kutatni nem érdemes témák közé sorolta – ennek a korszaknak volt szimbolikus lezárása Fritz Graf könyvének megjelenése. S ez akkor is igaz, ha figyelembe vesszük, hogy az évezred végén néhány további mű is megjelent, ami szintén fontos szerepet játszott a mágiakutatás rehabilitálásában. Elsőként Hanna Philipp 1986-os berlini varázsgemma-katalógusát kell megemlíteni, amely első ízben (!) alkalmazta a klasszika-archaeológia módszereit a drágakőre vésett amulettek leírásában.¹⁰ A Hans Dieter Betz által irányított chicagói munkacsoport 1992-ben adta ki a görög varázspapiruszok angol fordítását, ami – egy mértékadó vélemény szerint – az antik mágiakutatás amerikai nyitányának tekinthető.¹¹ Végül 1994-ben vált hozzáférhetővé Roy Kotansky remekműve, a fémlemezekre írt amulettek korpusza.¹²

Könyve megjelenésekor Fritz Graf már a görög vallástörténet egyik elismert alakja volt; tudományos tekintélye önmagában is legitimálóan hatott: a vallástudomány sáncjai közé emelte a *magika* tanulmányozását. A könyv felszabadító hatása azonban messze

túlmutat ezen. Az antik vallástudományban ugyanis Graf mondta ki – távolról sem elsőként, de a legnagyobb hatással –, hogy a görög–római világban sem érvényes a Nagy Dichotómia, vallás és mágia univerzalizisztikus szétválasztása. Ez a felismerés önmagában még nem magyarázza a könyv hatását, hiszen a legkevésbé sem volt újnak mondható. Ludwig Wittgenstein például már fél évszázaddal korábban kimutatta e szétválasztás tarthatatlanságát,¹³ hazai példaként pedig elég Marót Károly munkásságára utalni. Alighanem a megfelelő pillanat, a *kairosz* tette Graf könyvét ekkora hatásúvá: jókor és jó helyről nyújtott segítséget. Az 1980-as évek végén kezdte ugyanis tudományos pályáját az a nemzedék, Richard Wünschék óta talán az első, amely saját érdeklődésétől vezérelve fordult az antik mágia forrásai felé, jobbra a *mainstream* évődő-gúnyos kommentárjaitól kísérve.¹⁴ Ezek a kutatók hamar szembesültek a Nagy Dichotómia súlyosan problematikus voltával. Graf könyve pedig széles horizonton mutatta be, hogy a szétválasztás valóban érvénytelen. A mű így kettős értelemben is katalizátorként hatott: szalonképessé tette a témát, és újabb kutatósokra ösztönzött. Előreszaladva azt mondhatjuk, fontosabb, mint amennyire jó.

A könyv nyolc fejezetből áll. A *Bevezetés* a már említett kutatástörténet mellett a forrásokat, valamint a mágia és a vallás viszonyát tekinti át. *A varázsló nevei* a cínnél jóval többet tartalmaz. Első, görög részében olvasható ugyanis a görög mágiafogalom megszületésének elemzése, csirájában e fogalom mai értelmezése. Eszerint a görög kultúra korai szakaszában nem lehet értelmes módon különbséget tenni vallás és mágia között. Az *Iliász* első énekének híres jelenete például

4 ■ A papiruszok elpusztításáról szóló történet a könyv 15. oldalán olvasható. Dieterich művének legutóbbi átfogó értékelése: Hans Dieter Betz: *The „Mithras Liturgy”. Text, translation and commentary*. Mohr Siebeck, Tübingen, 2003.

5 ■ *Inscriptiones Graecae* II–III. Berlin, 1897; *Antikes Zaubergerät aus Pergamon*. 1905 (*Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts*, Ergänzungsheft 6). Értelmezésének csupán az utóbbi időben akadt alternatívája: R. Gordon: Another View of the Pergamon divination kit. *Journal of Roman Archaeology*, 15 (2002), 188–198. old.

6 ■ *Archiv für Religionswissenschaft*, 12 (1909), 19. old.

7 ■ *Defixionum Tabellae*. Albert Fontemoing, Paris, 1904. Az interneten is hozzáférhető: <http://www.archive.org/stream/defixionumtabel00audogoog#page/n12/mode/1up>.

8 ■ Karl Preisendanz (Hg.): *Papyri Graecae Magicae. Die griechischen Zauberpapyri*. Teubner, Leipzig–Berlin, 1928–1931 (A PGM második kiadása 1973–1974-ben jelent meg A. Henrichs gondozásában).

9 ■ A Szépművészeti Múzeum Antik Gyűjteményének könyvtárában lévő példány például David Jordan ajándéka; ő Morton Smith-tól kapta; hozzá Otto Neugebauer-tól jutott, neki pedig Preisendanz adta.

10 ■ Hanna Philipp: *Mira et magica*. Ph. von Zabern, Mainz am Rhein, 1986.

Vörös jaspis fogadalmi gemma, valószínűleg halottidézés ábrázolásával. Szépművészeti Múzeum, Antik Gyűjtemény, Mátyus László felv.

úgy is leírható, hogy a Khrüszész imáját jóindulattal meghallgató Apollón járványt kelt a görög táborban, és úgy is, hogy Khrüszész egy rontó isten megidézésével pusztító átkot szór a görögökre.¹⁵ Ez a fogalmi differenciálatlanság a klasszikus korra bomlik fel. Mágia és vallás kettőssége Platónnál már kifejtett formában található, de talán Hérakleitoszig is visszavezethető. A vallási rituálé korábban egységes felfogása a „mi vs. a másik” dichotómiája mentén vált ketté. A poliszhoz kapcsolódó vallási hagyománytól különválasztanak olyan rítusokat, amelyeket idegennek, a sajátjuktól különbözőnek tekintenek. Ezeket a rítusokat önálló kategóriába kezdik rendezni, amelyet (nagyon is jellemző!) szintén idegen, mégpedig perzsa szóval neveznek mágiának. A különbségtétel tehát kulturális („a klasszikus kori Athénban a vallási vándoriparosok tevékenységét elkezdtek a vallásuktól idegennek tekinteni”), és nem esszencialista („a rontás mágikus, az ima viszont vallási”). Egy rítusról önmagában nem mondható meg, „vallási”-e, vagy „mágikus”. Más-honnét vett példával: „Ugyanazok a szavak, mozdulatok, melyek a pornólapokban vannak, egy szerelem csodájában megszentelődnek.” (Esterházy Péter). A fejezet római része a római köztársaság-kor mágiafogalmát mutatja be, majd Plinius mágiakoncepcióját és – inkább csak felvetésként – a római mágiafogalom megírásra váró történetének néhány fő mozzanatát.

A 3–4. fejezet a mágus alakjával foglalkozik (*Hogyan lesz valakiből varázsló – Kívülről?, illetve ... Belülről?*), és együtt tárgyalható a hatodikkal (*Szerelmi mágia és mágikus jóslás az irodalom tükrében*). Alapjuk

11 ■ Hans Dieter Betz (ed.): *The Greek Magical Papyri in Translation Including the Demotic Spells*. University of Chicago Press, Chicago–London, 1986; második, javított kiadása 1992. A témaválasztás ekkor még indoklásra szorult: „Of course, it is all deception” (xlvi. old.). Mintha Zsorzs Bengalszkij szavai visszhangoznának a *Mester és Margarita* színházjelenetéből: „Mi persze valamennyien jól tudjuk, [...] hogy fekete mágia nem létezik, ez nem egyéb, mint babona.”

12 ■ Roy Kotansky: *Greek Magical Amulets. The Inscribed Gold, Silver, Copper, and Bronze Lamellae*. Part I: *Published Texts of Known Provenance*. Westdeutscher Verlag, Opladen, 1994.

13 ■ Ludwig Wittgenstein: *Bemerkungen über Frazer's Golden Bough*. *Synthese*, 18 (1965), 236–258. old.

14 ■ Ellenpontként egy hazai példa: Szilágyi János György egy 1988-as levélben ezt a megjegyzést fűzte egy görög varázsszöveg elemzéséhez: „Ez már az új generáció hangja.”

15 ■ Agamemnón durván megsérti Khrüszészt, Apollón papját, aki az istenhez fohászodik. Imája nyomán Apollón halálos járvánnyal sújtja a görögöket.

16 ■ Egyetlen példa: Philipp: *i. m.* 5. old.: „Erst im 5. Jh. v. Chr., zunächst in abgelegenen Gebieten wie Thessalien, und im Zusammenhang mit den Erschütterungen durch die Perserkriege verstärklich sich wohl die Hinwendung zur Magie.”

17 ■ Lásd <http://www2.szepmuveszeti.hu/hyperion/targy.php?id=1038>.

Haematit varázsgemma emésztési panaszok gyógyítására; előlap. Szépművészeti Múzeum, Antik Gyűjtemény, Mátyus László felv.

ugyanis a mágia külső és belső forrásainak megkülönböztetése – az a felismerés, hogy az irodalom és a mágikus *praxisz* két külön dolog. Theokritosz a szerelmi varázslásról írt nagy versében (2. *eidyllion*) például „nem valóságos szertartást ír le, nem játssza az etnológust, hanem mozaik-szerűen felépít egy »szuperrituálét«, amely az olvasóban minden lehetséges asszociációt felkelt a mágiával kapcsolatban. [...] Képet ad arról, hogyan képzeltek Theokritosz olvasói – az alexandriai litteratusok – a mágiát, anélkül, hogy pontos képzeteik lettek volna róla.” (133–134. old.) A „szuperrituálé” rituáléként éppúgy nem működőképes, ahogyan a *Csillagok háborújának* repülő gépei alapján sem tudnánk űrhajót építeni. S ezen a ponton érdemes viszszautalni a könyv hatásának kérdésére. Az a felismerés, hogy a művészet saját világot alkot, magától értődő, ám az antik mágia területén nagy szükség volt a kimondására. Egyetlen példa: mint szó volt róla, a „mágia = idegen rituálé” képzete a görög kultúrában alakult ki; ennek jegyében származtatták a varázslást „kívülről”, például Thesszáliából. Ám a szakirodalomban a közelmúltig történeti tényként maradt fenn, hogy a görög mágia például Thesszáliából ered.¹⁶

A könyv talán legjobb része az ötödik és a hetedik fejezet. Az előbbiben (*Defixiók és varázsbábuk: a rontás aspektusai*) a filológus Graf elemzi a rontás fő forráscsoportját, az utóbbiban pedig (*Szavak és tettek*) a vallástörténész Graf foglalja össze az antik mágia legfontosabbnak ítélt sajátosságait. Az előbbiből az átoktáblák elemzése végén levont következtetést emelem ki: „az 5. század végéről már Attikából is annyi *defixio* származik, hogy elvethetjük azt a gondolatot, amely szerint a mágia gyakorlása csak a 4. században kezdődött, és a görög felvilágosodás felbomlásának jele lett volna.” (125. old.) Az utóbbiból pedig annak a szívós vádnak a cáfolatát, hogy a mágus kényszeríteni akarná az isteneket. Graf kimutatja, hogy ez a vád is a klasszikus korban merül fel először, hogy aztán az ókeresztény irodalom közvetítésével egyik központi eleme legyen Sir James G. Frazer mágiakoncepciójának.

A magyar kiadás borítójára választott fénykép a Szépművészeti Múzeum Antik Gyűjteményének egyik híres gemmájáról (1. kép) emblematikusan foglalja össze a könyv fő állítását mágia és vallás viszonyáról. Feliratának tanúsága szerint ez a gemma istennek szánt fogadalmi ajándék volt; a körbe rávéssett, képregényyszerű jelenetsor viszont alighanem halottidézést ábrázol.¹⁷ A kötetet Németh György összeállításában irodalomjegyzék zárja (*Az antik mágiáról magyarul*).

A könyv tehát úttörő jelentőségű, láttuk, hatalmas úrt kellett áthidalnia. Ebből következik két legfontosabb hiányossága is: mágiaképének egyoldalúsága és a történeti szempont alárendelt szerepe. Ami az elsőt illeti, a filológus-vallástörténész Graf a *magika* szöveges forrásaival dolgozott: a varázspapiruszokkal és a – főleg David Jordan munkásságának köszönhetően folyamatosan kutatott¹⁸ – átoktáblákkal. A fémlemezre írt szöveges amulettek már lényegében kívül maradtak a könyv horizontján – Roy Kotansky említett könyve ehhez alighanem túl későn jelent meg, az antik mágia képi forrásai, elsősorban is a varázsgemmák pedig teljesen hiányoznak. Bár a máig legjobb mű¹⁹ 1950 óta hozzáférhető, ez a szövegközpontúság a legutóbbi idő-kig jellemezte a mágia kutatását – nem véletlen, hogy a képi források a Graféval egy időben megjelent másik szintézisből, William Brashear hatalmas gyűjteményéből is teljesen hiányoznak.²⁰ Az egyoldalú forráshasználat pedig egyoldalú képet eredményez: Graf könyve főleg a rontásra összpontosít, holott az antik mágia elsősorban gyógyító, bajelhárító és wellness-mágia volt. A másik probléma a történeti szempont alárendelt szerepe. Mint a tartalmi áttekintésből is látszik, a kb. másfél évezredet átfogó könyvben a mágia időtlennek tűnik – azaz mintha volnának állandó vonásai, mintha mégis „valami” lenne. Erdemes itt utalni a két fő kiadás címe közötti lényeges különbségre. A második, átdolgozott változat címe (*Gottesnähe und Schadenzauber*) az antik mágia két szélső pólusát igyekszik megragadni: az istenséghez eljutás spirituális igényét és a „dögöljön meg a szomszéd tehene is” elemi ösztönét kiszolgáló rontást. A szerző tehát megváltoztatta az eredeti, átfogó címet, amely még a mágiáról szólt, azaz mégis valamiféle univerzális mágiafogalmon alapult.

A könyv megjelenése óta az antik (főleg a császárkori) mágia kutatása önálló területté válik.²¹ Ez persze nem azt jelenti, hogy a mágiafogalom megszüntetése után intézményes keretek alakulnak a kutatására, hanem kísérleteket az új paradigma mentén megnyíló utak bejárására. Hiszen a mágia szónak ma kettős jelentés tulajdonítható. Érvénytelenné csupán az egyik vált, az univerzáléként való használat; a másik, a köznapiság jelentés ma is jól használható. Annál is inkább, mert a közkultúrában a Nagy Dichotómia már rég elenyészett. Csupán két meghatározó példát említve: Mihail Bulgakov *Mester és Margaritája* (az elmebeteg diktatúrában igazságot osztó feketemágus – maga a Sátán – alakjával), egy következő nemzedék számára pedig Joanne K. Rowling *Harry Potter*-szágája (az emberielv egy időben és párhuzamosan élő varázsvilág megteremtésével) plasztikusan tette érvénytelenné a merev szétválasztást.

„[A] görög–római mágiával való foglalatosság az antikvitás után fennmaradt szövegek tanulmányozásával kellene folytatni” – írja könyve epilógusában Fritz Graf (168. old.). Joggal, hiszen a mágia a *longue durée* szférájába tartozik, a hagyományozás hajszálygökereiben századokos át bukkanhatnak fel azonos elemek, szerkezeti típusok. E helyütt elég egyetlen

példát említeni. Carnuntumban (Bécs közelében), a római katonai temető egyik, III. századi sírjából került elő egy sokkal korábban készített amulett, ezüstlemezre írt görög szöveggel: „Fejgörcs ellen. Antaura [a betegség démona] kijött a tengerből. Felüvöltött, mint egy szarvas, felbőgött, mint egy marha. Szembejött vele az epheszosi Artemisz: Antaura, hová viszed a fejgörcsöt? Csak nem egy nőhöz...?” A szöveg töredékes ugyan, de párhuzamos példák jól rekonstruálható a befejezése: az istennő a démont az emberen kívüli világba űzte – ahogyan egy XX. századi csángó ráolvasásban is történik: „Megindula a Boldogságos Szűz Mária... Találta a gonysz igizetet. Hova mész, te gonosz igizet? Menyek Annának szépsége látogatására, csontja hasogatására, piros vére megivására. Térj vissza, te gonosz igizet. Menj el hegyeknek vögyeknek, közikláknak háta mellé.”²² Ennek a kontinuitásnak a jegyében merhetek egyáltalán írni a középkorkutató Láng Benedek könyvéről,²³ amelynek tárgya azonban nem a fenti példával illusztrált „népi varázslás”, hanem a „tudós mágia” iratai Közép-Európa középkori könyvtáraiban. Témája pedig két probléma: melyek a „tudós mágia” fennmaradt vagy dokumentálható kéziratjai, és hogyan rekonstruálható használoik köre az elemzésre választott régióban, a cseh, a lengyel és a magyar királyságban?

A könyv első része (*Magic. Definitions and Classifications*) elegánsan oldja meg a kötelező szembenézés feladatát a mágia meghatározásával. Imponáló és az antik mágiafogalomra is kitekintő körkép után Láng Benedek leszögezi, hogy a mágia fogalma kisiklik minden definíciós kísérlet elől, hiszen dinamikus szellemi konstrukció, változékony határokkal, valamint – ahogyan erre már sokan utaltak – a szó pontosabban jelzi a használóját, mint magát a mágiát. A második rész (*Texts and Handbooks*) a „tudós mágia” kéziratípu-

18 ■ A legutóbbi áttekintés: David Jordan: *New Greek Curse Tablets* (1985–2000). *Greek, Roman and Byzantine Studies*, 41 (2000), 5–46. old.

19 ■ Campbell Bonner: *Studies in Magical Amulets*. University of Michigan Press, Ann Arbor, 1950.

20 ■ William Brashear: *The Greek Magical Papyri: an Introduction and Survey; Annotated Bibliography (1928–1994)* a Wolfgang Haase szerkesztette *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* sorozatban (II 18:5), De Gruyter, Berlin, 1995. 3382–3684. old. A képi források csak az évezredforduló után kezdtek – jobbra inkább: kezdenek – egyenrangúvá forrássá válni. A legutóbbi áttekintés a varázsgemmákról: Paolo Vitellozzi: *Gemme e magia*. Effe, Perugia, 2010.

21 ■ Tudomásom szerint ezt elsőként Gabriella Bevilacqua írta le: „la magia sia diventata ormai quasi una disciplina autonoma.” *Scrittura e magia*. Quasar, Roma, 2010. 13. old.

22 ■ Salamon Anikó: *Gyimesi csángó mondák, ráolvasások, imák*. Helikon, Bp., 1987. 191. és 177. sz.

23 ■ Egyetlen recenzióját ismerem: J. G. Lidaka: *The Medieval Review*, 2009. 12. 11. (<https://scholarworks.iu.edu/dspace/handle/2022/6658>). Láng Benedeknek a témában már magyarul is megjelent egy könyve: *Mágia a középkorban*. Typotex, Bp., 2007.

24 ■ Nicolas Weill-Parrot, *Les „images astrologiques” au Moyen Âge et à la Renaissance: spéculations intellectuelles et pratiques magiques (XIIe –XVe siècle)*. Honoré Champion, Paris, 2002.

25 ■ 197. old.: „I would not exclude the possibility...”; 207. old.: „He simply brought his demonic books...”

sainak osztályozását, részletes jellemzését és Közép-Európában fennmaradt példányai áttekintését nyújtja. Öt csoport különíthető el: a természeti és a képmágia, a jóslás, az alkimia, végül az ún. rituális mágia. Ez utóbbi modern kifejezés, a többit viszont a középkori szakirodalom is használta. A harmadik egység (*Readers and Collectors*) három lehetséges kontextusban vizsgálja a kéziratok használóinak körét: az egyházi, az udvari és az egyetemi szférában. A könyv fő eredményeinek összegzése és a zárófejezet (*Epilogue: When Central Europe Was Finally Close to Becoming a Center for Magical Studies*) után két függelék, hosszú irodalomjegyzékek és mutatók következnek. A két utóbbi között található a dolgozat alapjául szolgáló katalógus, a könyvben elemzett, zömmel latinul, ritkán cseh nyelven írt kéziratok listája, a másolóra, a másolás idejére és a tulajdonosra vonatkozó adatokkal kiegészítve (*Description of Selected Manuscripts*).

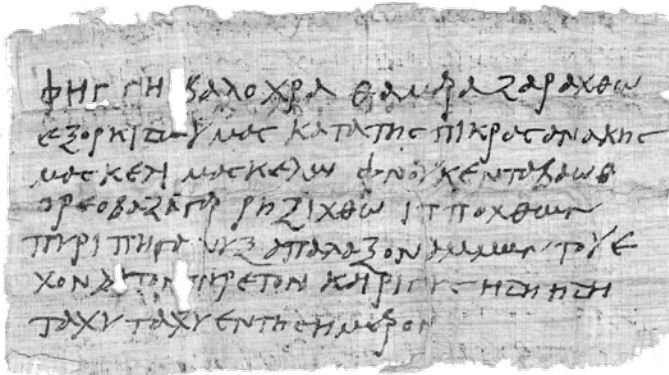
Ami az első problémát illeti, a középkori tudós mágia alapkérdése a „tilalmas” és az „engedélyezett” közötti határ meghúzója volt: az előbbi ugyanis a démonok műve, ezért önmagában kárhozra ítéltetett, a másik viszont a természet rejtett erőit állítja az ember szolgálatába. Láng Benedek két szerzőre összpontosít, elsősorban Nicolas Weill-Parrot ezeroldalas disszertációjára²⁴ támaszkodva: az egyik Auvergne-i Vilmos párizsi püspök (kb. 1180–1249), főleg a *De legibus* és a *De universo* című írásai révén, a másik a *Speculum astronomiae* ismeretlen szerzője, akit korábban Albertus Magnussal azonosítottak. Céljuk, hogy leválásszák a tiszta tudományt a tilalmas *necromantiáról*. Az elérhető szövegeket annotált bibliográfiába rendezték cím, mű, *incipit* szerint, és árnyaltan osztályozták. Mindketten siettek kitérni a kérdésre, honnan ismerik mindezt: fiatalkorukban maguk is foglalkoztak ilyesmivel. A *Speculum* fő témája például a hatékony képek működése; a kimondott cél itt is a tiszta asztrológia és a sötét, mert démonoktól eredő mágia közötti határ meghúzója. Ez azért is nehéz, mert az utóbbi szerzői gyakran merítenek álcaként tudományos művekből. A képmágiának itt három csoportja van: a gyalázatos, az utálatos és az elfogadható. Az előbbi kettő forrásai a démonok, az utóbbi a természet. Vízvázoló a füstölés (*suffumigatio*) használata – hiszen ez rituális elem, azaz démonok megidézését jelzi. A *Speculum* szerzője csupán két művet sorol a harmadik csoportba, amely kizárólag égi forrásból táplálkozik, és hatékony képek, az *imagines astronomicae* használá-

tán alapul: az egyik a *De imaginibus* (a talizmánokról), Thebit ben Corat írása, a másik a pseudo-ptolemaioszi *Opus imaginum*. Mindkettőt – csakúgy, mint a tiltólistára tett iratokat – arabból fordították latinra a XII–XIII. században. Ezek alkotják a középkori *hermetica* korpuszát, szemben a reneszánsz idején (a XV. században) ismertté váló művekkel, a *Corpus Hermeticum* traktátusaival, amelyeket főleg Marsilio Ficino fordított görögről latinra. Az arab kultúrából Euró-

pába jutó középkori tudós mágia főműve, a *Picatrix* ekkor még nem volt ismert, hiszen csak 1256–1258 körül fordították kasztíliaira, majd latinra Bölcs Alfonz király udvarában. S hogy Közép-Európa milyen kincseket rejt a középkori mágia kutatóinak, jól mutatja egy 1460 körül összeállított krakkói kódex (BJ 793), amely egyéb

mágikus iratok mellett a *Picatrix* egyetlen illusztrált példányát tartalmazza. Láng Benedek részletesen elemzi a kódex kompozícióját, és óvatos érvekkel helyezi valószínű kontextusba, a krakkói egyetem közegébe. S a jelek szerint épp az egyetemek szférája volt a tudós mágia fő közege Közép-Európában. Sőt itt nagyobb türelemmel viseltettek a *magika* iránt, mint a nyugati régióban; az 1398-as párizsi tiltó rendeletnek itt nem akad megfelelője. A könyvtár csendjében olvasó tanár-kutató archetipikus alakja a jellemző, aki nem tűnik fel a hatóságoknak – ismerős kép...

A könyv egyik nagy erénye a regionális megközelítés (az országhatárok közé zárkózás helyett), ami persze a közép-európai nyelvek használatát is feltételezi. Egy másik a megközelítés elevevése. A tudós mágia használói körének elemzéséhez például – a gyér közvetlen utalások és a kódexek szerkezetének analízise mellé – kitalál egy harmadik módszert is: egy-egy könyvtár szerkezetének rekonstruálását. Végül pedig az óvatosság a következtetések levonásában. Mintaszerű például az említett krakkói kódex elemzése: a *Picatrix* másolásának félbemaradása utalhat a szerző óvatosságára, hogy kihagyta a demonológiai szempontból sokkal veszélyesebb 3. és 4. könyvet, de ez egyelőre csupán feltevésnek tekinthető. (Egyetlen ellenpélda: egy bécsi kolostor, a Schottenkloster mágikus kéziratait először csupán feltételesen, később viszont már biztosan tekinti egy megtért *nigromanticus* adományának).²⁵ Jellemző még a parlando stílus, látszik, hogy elolvasásra, és nem pusztán használatra szánt könyv ez. Árnnyoldala ennek, hogy a belső hivatkozásoknál csupán a fejezet van megadva, oldalszámok nélkül,

Papiruszamulett láz ellen (P. Gaál).
Szépművészeti Múzeum, Antik Gyűjtemény, Mátyus László felv.

illetve hogy egy-egy történet néha kétszer is előfordul – például a *Bellifortis* című, katonai mágiával foglalkozó mű szerzőjének, Conrad Kyesernek (1366–1405) a kalandos pályája (71–78. és 211–212. old.).

S amire e helyütt még feltétlenül utalni kell: a Láng Benedek megrajzolta széles panorámából lehetséges kapcsolódások sora rajzolódik ki az antikvitás és a középkor közötti szakadék áthidalására. A képmágia antik és középkori forrásokból egyaránt ismert ikonográfiai receptjei, középkori amulettleírások és a fennmaradt darabok összevetése, vagy éppen a görög, arab és latin változatban ismert szövegek párhuzamos vizsgálata – csupa ígéretesnek látszó új feladat. Ez a történet csak most kezdődik. □

